

Samyete, U. ve Kanlıdere, A. (2014). *Mir İslama dergisi (1912-1914): Rusya'daki İslam araştırmalarının iki yüzü*, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 29. Sayı, 2014/2, s.441-450

Mir İslama Dergisi (1912-1914): Rusya'daki İslam Araştırmalarının İki Yüzü

Une Samyete*, Ahmet Kanlıdere**

Özet: XIX. yüzyılın sonunda ve XX. yüzyılın başında Rusya Müslümanları arasında boy gösteren milli ve siyasi hareketler Rusya hükümeti tarafından bir tehdit olarak algılanmaktaydı. Bu tehdit, Rusya Müslümanlarını araştırma ve yakından izleme ihtiyacını doğurdu. 1912 yılında St. Petersburg'ta İçişleri Bakanlığı'na bağlı olarak çıkarılan *Mir İslama* dergisi bu amaca hizmet edecekti. Dergi, V. V. Barthold editörlüğündeki ilk döneminde bilimsel bir yol izledi fakat bu yol siyasi amaçlara uygun görülmedi. Onun yerine getirilen D. M. Pozdneev döneminde dergi tamamen siyasi amaçlara hizmet etmeye başlayıp bilimsel önemini yitirdi. *Mir İslama*, Rusya Müslümanları arasında ceditçilik, Müslüman basını, kadın hareketi ve birlik fikri gibi konularda zengin bir kaynak olmakla beraber içeriği Türkiye'nin akademik camiası için hâlâ bir muammadır. Bu makalede, derginin bilimsel, siyasi ve kültürel niteliği irdelenecektir. **Anahtar Kelimeler:** *Mir İslama*, V. V. Barthold, Rusya Müslümanları, Rusya'da İslam Araştırmaları, D. M. Pozdneev

Journal *Mir Islama* (1912-1914): Two Faces of Islamic Studies in Russia

Abstract: Political and national movements that occurred among the Muslims of Russia at the end of 19th century and in the beginning of the 20th century were perceived as a threat by the Russian government. This threat brought the need of research and close observation of the Muslims of Russia. The journal *Mir Islama* that was first issued in St. Petersburg at 1912 in relation to the Ministry of Internal Affairs was designed to serve this purpose. In the beginning, being edited by V.V. Barthold the journal continued its academic studies; however, as this path was not seen useful for the political purposes. D.M. Pozdneev took V.V. Barthold's place and the journal started to follow the political purposes. Even though *Mir Islama* is an important source on the issues like jadidism, Muslim press, women's emancipation and the idea of unity among the Muslims of Russia, the content of the journal is still a mystery to the Turkish academic society. This article, therefore, aims at presenting a critical evaluation of the journal as a scholarly, cultural and political source.

Keywords: *Mir Islama*, V. V. Barthold, Muslims of Russia, Islamic Studies in Russia, D. M. Pozdneev

* MA, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Genel Türk Tarihi Bilimdalı, u.samyete@gmail.com.

** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ahkanlidere@hotmail.com.

XIX. yüzyılın sonunda ve XX. yüzyılın başında Rusya Müslümanları arasında modernleşme hareketleri boy gösterdi. Bu dönemde Ruslarla iç içe yaşayan ve Rus kültür muhiti sayesinde Batı kültürü ile tanışan Müslümanlar arasında milli duygular uyanmaya başladı. Kendilerini Batı halkları ile karşılaştıran ve birçok konuda geri olduklarını anlayan Rusya Müslümanları kendi halklarını modernleştirmek için yeni eğitim yöntemlerine (*usûl-i cedid*) yöneldiler. Kırımli Tatar aydın İsmail Gaspıralı'nın¹ önderliğinde Rusya Müslümanları arasında birlik ve Ruslarla eşitlik fikirleri yükselmeye başladı. 1905 yılında Rusya'daki özgürlük ortamı sayesinde gelişen Müslüman basını, Rusya Türklerinin örgütlenmesine yardımcı oldu. Basın sayesinde farklı bölgelerde yaşayan Müslümanlar arasında fikir alışverişi gerçekleşti ve fikir birliğine ulaşmak için daha fazla imkân ortaya çıktı. Kendi aralarında kongreler ve kurultaylar düzenleyen Rusya Müslümanları, 1906'dan itibaren Rusya Meclisi'nde (Duma'da) de seslerini duyurabilmek için harekete geçtiler ve İttifak (Rusya Müslümanları İttifakı) Partisini kurdular. Bu dönemde Tatarlar Türk halkları arasında bir çimento görevini üstlendiler; siyasi ve sosyal hareketlere öncülük ederek Türk kavimleri arasında bağlar tesis ettiler (Kanlıdere, 2013a, s. 4).

Rusya Müslümanları (özellikle Tatarlar) arasındaki bu hareketlerin Rusya hükümeti tarafından önemli bir tehlike olarak algılandığı anlaşılmaktadır. Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma politikaları Tatar sorununu Rusya lehine çözmeye yetmemişti. Homojen yapısını giderek kaybeden Rusya İmparatorluğu Rus Ortodoks zihniyeti ile hareket ederek diğer dinlere mensup olanları kendine eşit olarak tanımakta zorlanıyordu. Dolayısıyla, Rusya Müslümanlarının eşit haklar aramaları ve bazı konularda Ruslarla aynı seviyede olabileceklerini göstermeye çalışmaları özellikle Rus kilisesi tarafından hazmedilmesi güç ve hiç istenmeyen bir durumdu. İşte bu gelişmeler neticesinde, Rus hükümeti Müslümanlara yönelik yeni tedbirler arama ve onları daha yakından tanıma çabaları içine girdi.

XIX. ve XX. yüzyıllarda Rusya'daki İslam araştırmalarını ikiye ayırabiliriz. Bir tarafta Hıristiyan misyoner İslam araştırmacıları mevcuttu (onların çalışmalarında İslam'ı kötüleme teşebbüsleri ve Müslümanlara karşı gizli propaganda yer almaktaydı). Diğer tarafta ise Arabist Doğubilimci Viktor Rosen'in başı çektiği, A. E. Şmidt, V. V. Barthold ve Kraçkovski gibi araş-

¹ İsmail Gaspıralı (1851-1914): Kırımli fikir adamı, gazeteci ve eğitim reformcusudur. 1851 Bahçesaray'da doğdu. İlk tahsilini Müslüman mektebinde gören İsmail Gaspıralı, eğitimine Rus okulunda devam etti. Sonrasında ise Harp okuluna giderek Rus kültürüyle yakından tanışma fırsatı buldu. Okuldaki pan-Slavizm havası onda millî duygular uyandırdı ve hayatını Türk halklarının dayanışması yolundaki mücadeleye adadı. Onun felsefesini özetleyen en önemli sözü "dilde, fikirde, işte birlik" şîâridir. Eğitimde usûl-i cedid **yöntemini uygulamaya başlayan ve böylece Rusya Müslümanlarının modern eğitime ulaşmasını kolaylaştıran** Gaspıralı, aynı zamanda 1883 yılında Bahçesaray'da çıkardığı *Tercüman* gazetesi ile ortak Türk yazı dilinin oluşturulması için çalışmalarını sürdürdü. Bütün Türk dünyasının anlayacağı bir dille çıkan gazete sayesinde, birlik fikirleri Rusya ve Türkiye Türkleri arasında yayıldı.

tırmacıların devam ettirdiği seküler profesyonel İslam araştırmaları devam etmekteydi (Batunsky, 2003a, s. 200; Batunsky, 2003b, s. 251). Bu araştırmanın konusu olan *Mir İslama* dergisinin² bunun tam ortasında kaldığını söyleyebiliriz. Derginin tamamen misyoner bir dergi olduğunu söylemek olmaz, hatta hiç olmaz. Çünkü bazı noktalarda hükümetin izlediği ve misyonerlerin tasvip etmediği mutaassıp Müslümanlarla (kadimcilerle) işbirliği ve uzlaşma belirtileri görülmektedir. Fakat buna tamamen bilimsel bir yayın organı demek de güçtür, çünkü derginin çok net bir şekilde iki farklı döneme ayrıldığını görmekteyiz. Misyonerlik, siyasi gayeler ve bilimsellik arasında kalan bu dergiye daha yakından bakmak gerekmektedir.

Mir İslama'nın Çıkışı ve Siyasi Gayeleri

Mir İslama çıkmadan önce Rusya'da İslam ve Müslümanlarla alakalı bir yayın organının gerekli olduğunu dile getirenler vardı. Kazan'da ilk defa böyle bir dergi çıkarma fikrini ortaya koyan kişi, Kazan Dinî Akademisi profesörü ve misyoner faaliyet adamı Mihail Aleksandroviç Maşanov³ oldu. Onun 1907 yılında ortaya attığı bu fikrin arkasında aslında Müslümanları İslam'dan uzaklaştıracak ve Rus ve Hıristiyan kültürüne yakınlaştıracak bir dergi çıkarma isteği yatmaktaydı. Bu dergiyi çıkarma planı gerçekleşmemişti. M.A. Maşanov, kendisinin de katkıda bulunduğu *Zapiska* [Not] adlı bir yayında Müslüman karşıtı bir dergi çıkarmanın gerekli olduğu vurgulanmaktaydı (Hayrutdinov, 1999, s. 5-6).

Dolayısıyla, Rusya'da ilk İslam araştırmaları dergisini çıkarma fikrinin misyonerlere ait olduğunu söyleyebiliriz. Maşanov, böyle bir derginin İslam temellerini bilimsel yoldan eleştirerek Müslümanların inançlarını sarsabileceğine inanmaktaydı. Diğer yandan, okuyucuları çekebilmesi için derginin gerçek gayesinin gizli tutulması gerektiği fikrindeydi. O sırada, Kazan Dinî Akademisinin çıkardığı *Missiyonerskiy protivomusulmanskiy sbornik* [Müslüman Karşıtı Misyoner Külliyyatı] dergisinin, adından da anlaşılacağı üzere, Rusya Müslümanlarınca rağbet görmesi beklenemezdi.

Yukarıda bahsettiğimiz belgede, bu tür bir derginin Müslümanlar arasında yayılması için izlenmesi gereken yöntemler şu şekilde sıralanmaktaydı: 1) Müslümanları dergiden soğutmamak için dergi polemik nitelikli olmamalı, 2) dergide yer alacak yazılarda okuyucuda İslam hakkında **şüphe** oluşturacak bilgiler sunulmalı, 3) bazı yazılar Müslüman dillerinde yayınlanmalı, 4) der-

² *Mir İslama* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Samyete, 2015. Tezde bu derginin iki farklı dönemi incelenmiş, yazıların içerik analizi ve kısa özetleri sunulmuştur.

³ Mihail Aleksandroviç Maşanov (1852-1924): Rus oryantalist ve misyoneri. 1876 yılında Kazan Dinî Akademisi'nden mezun oldu ve sonraki yıllarda orada hocalık yaptı (1887 yılında profesör unvanını kazandı). 1885-85'te Ortadoğu'da bulundu, Arapça ve İslam üzerinde eğitim aldı. Çuvaşlar arasında Hıristiyanlığı yayma faaliyetlerine katıldı. Müslüman karşıtı misyoner çalışmaları yanında, İslam akidesi ve Türk dili hakkında araştırmalar yaptı.

gi Müslümanlar arasında ücretsiz olarak dağıtılmalıydı. Ayrıca, Kazan Dinî Akademisi tarafından çıkarılması planlanan bu dergide adı geçen kurum, dergiyi çıkaran kurum olarak bilinmeyecekti, çünkü Maşanov'a göre bu durum Müslümanları dergiden uzaklaştırabilirdi. Bu proje, 1912-1916 yıllarında Kazan'da çıkan İnorodçeskoye *obozreniye* [Gayri Rusların Değerlendirilmesi] dergisinde uygulanmıştı. Adı geçen dergi İçişleri Bakanlığı tarafından desteklenmekteydi (Hayrutdinov, 1999, s. 6-7).

Rusya'nın Müslümanlar konusunda siyasi planlara sahip olduğunu gösteren bir başka gerçek, 1908 yılında Paris'te Muhammed Bek Hacetlaş (Muhammed Bek Hacı Laşe Skagauşe) tarafından Rusça olarak çıkarılan *Musulman* [Müslüman] adlı derginin Rusya Din İşleri Şûbesi tarafından desteklenmesidir. Rusya hükümeti Müslüman toplumundaki fikir kavgalarında provokatör rolü üstlendiği için bu dergiye çok değer vermekteydi (Hayrutdinov, 1999, s. 9).

Hacetlaş ile Petersburg'da karşılaşan Kazanlı Ayaz İshakî, onun hakkında ilginç bilgiler vermektedir. Kendisini Dağıstanlı bir Müslüman ve Hacı Telaşî adıyla tanıtan, fakat Müslüman halkların konuştuğu dillerden hiçbirini bilmeyen bu kişinin Paris'te bir gazete çıkardığını, bu gazetenin Rus Başbakanı Stolipin tarafından desteklendiğini (bunun için kendisine her yıl 12.000 ruble verildiğini) ifade etmektedir. İshakî, onun Müslümanlar arasına sokulmaya çalıştığını ve Kafkasyalı bazı şahısları etrafında toplayarak Petersburg'da Rusça İslam Dünyasında adlı bir gazete çıkardığını yazmaktadır. İshakî ayrıca, bu kişinin Rus hükümeti tarafından tutulmuş bir provokatör olduğu daha o zamandan beri biliniyorsa da, bu konudaki kesin bilginin Şubat Devriminden sonra (Ohranka arşivi açıldıktan sonra) ortaya çıktığını söylemektedir.⁴

Mir İslama dergisini yayınlama fikri Ocak 1910 yılında ortaya çıktı. Bu fikir, 12-29 Ocak 1910 tarihinde gerçekleşen Sinod'un (Ortodoks Yüksek Kilisesi) ve Millî Eğitim Bakanlığı temsilcilerinin de katıldıkları İçişleri Bakanlığı toplantısında kararlaştırıldı. Çıkarılacak olan bu derginin ana hedefi, Müslüman basınına takip etmek ve Müslüman dünyasını incelemek olacaktır. Bu fikir İmparatorluk Doğubilimleri Derneği tarafından gerçekleştirildi. Dernekte İslam araştırmacıları bulunmadığından dolayı, derginin redaktörlüğü tanınmış Şarkiyatçı ve Türkolog V.V. Barthold'a⁵ teklif edildi. Barthold, diğer

⁴ Ayaz İshakî onun hakkında şunları söylemektedir: "Peterburg'a Hacı Telaşî digen bir kişi kilib çıga. Özün Dağıstanlı dib yürte hem Müsülmanlar arasına kirerge bik tırışa. Lakin özü Müsülman halkları söyleşe turgan hiç bir tilde söyliy bilmiy idi. Ul özünün yanına birniçe Kafkazlıları cıyub Pitirburg'da Urusça İslam Dünyasında digen bir gezit çıkara başliy. Özüne Müsülman tüsi birib Parij'de Rusça *İslam Dünyası* gezitin çıkargan bu kişi, Adisa'lı bir Yahudi bolub çıkdı. İstalıpin aña yılına 12 miñ sum akça birib şul gezitni çıkarta turgan bulgan. Anıñ pravakatorluğu 12nçi yılınıñ başlarınduk meglum bolgan bolsa da, bu turudagı kegezler Fivral Rivalutsiyesinden soñına kolga tüştü. Bu kegezler işançlı cirde saklanalar. Ul özi 1929 yıl İstakholm türmesinde öldü" (İshakî, Haziran 1931, s. 5-6).

⁵ Vasiliy Vladimiroviç Barthold (1869-1930): Alman kökenli Rus tarihçi, Şarkiyatçı, Türko-

İslam araştırmacılarının onayını aldıktan ve derginin bilimsel amaçlara hizmet edeceğine dair teyit aldıktan sonra bu görevi kabul etti (Hayrutdinov, 1999, s. 10).

İçişleri bakanı Pyotr Arkadyeviç Stolıpin tarafından Maliye Bakanlığına gönderilen ve derginin finanse edilmesiyle alakalı olarak 1911'de hazırlanan yazıda (ki bu yazı Hayrutdinov'a göre V.V. Barthold'un önce hazırladığı nota ve dergi programına göre hazırlanmıştır), *Mir İslama* dergisi bilimsel bir dergi olarak tanıtılmaktadır. Bunun yanı sıra, Rusya'da yerli halkın Müslümanlarla iç içe yaşadığı halde İslam araştırmaları konusunda bir derginin olmaması eksiklik olarak gösterilmekte ve Rusya'nın Doğubilimleri araştırmalarında birinci sıralarda yer alması gerektiği ifade edilmektedir. *Mir İslama* dergisinin giriş makalesinde Barthold tarafından kaleme alınan bu yazıda, bilimsel amaçların yanı sıra Müslümanlar arasındaki hareketlere de yer verileceği ve devletin çıkarlarının da dikkate alınacağı belirtilmektedir. Aynı zamanda derginin bilimsel görünümünün (*autoritet*) bozulmaması için polemik özelliği taşıyan, partilerle ve Hıristiyanlıkla ilgili olan veya Müslümanları savunan yazılara yer verilmeyeceği ifade edilmektedir (Hayrutdinov, 1999, s. 17-18).

Mir İslama Dergisinde Barthold Dönemi

Derginin ilk sayısında çar II. Nikolay'ın eşi Aleksandra Fyodorovna⁶ tarafından gönderilen tebrik mesajında, İmparatorluk Doğubilimleri Derneği'ne "Rus kültürünün ve gücünün (*proizvoditelnost*) Doğu halkları arasında yayılması (*razvitiye*)" (*Mir İslama*, 1912, iç kapak) adına çalıştıkları için minnet ifade edilmektedir. Aynı zamanda bu dergi sayesinde Derneğin Rusya ile Doğu bölgeleri çıkarlarının (*interesi*) yakınlaşmasını (*sblijeniya*) sağlayacağına dair beklenti ifade edilmektedir (*Mir İslama*, 1912, iç kapak). Rusya kültürünün yayılması bu durumda Doğu halklarının gelişmesi için temel şartlarından biri olarak görülmektedir. Ayrıca Rus kültürünün Hıristiyan kültürünü temsil

log, İslam ve Orta Asya araştırmacıdır. St. Petersburg'ta zengin bir ailede dünyaya geldi. 1887 yılında St. Petersburg Üniversitesi'nin Doğu Dilleri Bölümünde eğitimine başladı. Babasının iyi durumundan dolayı eğitimini rahat bir şekilde sürdürebildi ve yurt dışı seyahatlere çıkabildi. 1891 yılında St. Petersburg Üniversitesi'nden mezun oldu. 1891-92 yıllarında Almanya, Fransa ve Kuzey İtalya gibi eğitim merkezlerini gezdi. 1896'da doçent, 1901 yılında profesör, 1905 yılında ise ordinaryüs profesör unvanını kazandı. 1910 yılından itibaren Rusya Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi. 1912 yılında ilk Rusya bilimsel İslam araştırmaları dergisi olan *Mir İslama* dergisinin editörlüğünü yaptı, fakat bir yıl sonra siyasi sebeplerden dolayı görevinden ayrıldı. 1917'de Bilimler Akademisi'nin desteği ile bilimsel İslam araştırmaları yapmak üzere yeni bir dergi çıkardı (*Musulmanskiy Mir*), fakat bu dergi ilk sayısı çıktıktan sonra Rusya İhtilali'nden dolayı kapanmak zorunda kaldı. Rusya Doğubilimleri tarihi ekolünün kurucusu olarak da anılan Barthold, 1930 yılında St. Petersburg'ta vefat etti.

⁶ Aleksandra Fyodorovna (1872-1918): Rus çarı II. Nikolay'ın eşi. 1894'te, müstakbel çar Nikolay ile evlendi ve kısa zamanda onu etkisi altına aldı. Sinirli kişiliği ve batıl inançları yüzünden, şarlatan papaz Rasputin'in etkisi altına girdi ve onu saraya kabul ettirdi. II. Nikolay 1915 savaş cephesine gittiği zaman Aleksandra, önemli bakanları görevden uzaklaştırarak Rasputin'in tavsiye ettiği bakanları seçti ve ülkeyi kötü yöneterek 1917 şubat İhtilaline giden yolu açtı.

ettiğini unutmamalıyız. Bu konuda İslam, Doğu bölgelerinin geriliğinin ana sebebi olarak yorumlanmaktaydı.

Fakat daha bu ilk açılış mesajında araştırmaktan ziyade kendi kültürünü “yayma” beklentisi fark edilmektedir. Anlaşılacağı üzere, burada “pasif” değil, “aktif” bir kültür “yayma” fiili söz konusudur. Çariçe Anastasya’nın tebrik mesajında, İslam araştırmalarının Rus kültürü için ne derecede bir önem taşıdığı hakkında hiç bir bilgi yoktur. Bu mesajda dergi vasıtasıyla İmparatorluk Doğubilimleri Derneği’nin “Doğu halklarına” veya “Doğu bölgelerine” Rus kültürünü ulaştırmak ve onları Rusya’ya yakınlaştırmak arzusu dile getirilmektedir. Araştırmacı, bir şeyi araştırdığında araştırılan nesneye/olaya etki etmeye çalışmaz, onu anlamaya ve irdelemeye çalışır ve çoğu zaman bunu kendini geliştirmek ve kendi kültürü için katkıda bulunmak adına yapar. Bunun örneği Barthold’daki samimi araştırmacı ruhta görülebilir.

1912 yılında Barthold’un redaktörlüğünde Mart, Mayıs, Eylül ve Aralık aylarında çıkan *Mir İslama*’nın dört sayısı (bunların oldukça hacimli olduğunu hatırlatalım), Müslüman dünyası ve İslam üzerinde bilimsel araştırmalar ortaya koymaktaydı. V.V. Barthold dergiyi İslam dünyasını bilimsel bir şekilde irdeleyen bir yayın organı haline getirmeye hazır olduğunu daha ilk yazısında belirtmiştir (Barthold, 1912, s. 1-15). Barthold döneminde çıkan sayılar bilimsel araştırmalarla doluydu. Barthold ile beraber dergide çalışan yazar kadrosu ise, gerçekten Türkoloji ve İslam araştırmalarıyla uğraşan simalar olan Samoyloviç, Kraçkovskiy ve Şmidt gibi araştırmacılardan oluşmaktaydı. Bu durum, ilk çıktığı dönemlerde *Mir İslama* dergisinin Müslümanlar arasında itibarını arttırmıştır (Ahmed Zeki Velidî, 1913). Aynı zamanda *Der Islam* ve *Muslim World* gibi Batı Avrupadaki bilimsel İslam araştırmaları dergilerinde ve Rusya basınında derginin çıkışı geniş bir yankı bulmuştu (Hayrutdinov, 1999, s. 11).

Dergide irdelenen konular arasında daha ziyade tarihî ve kültürel meseleler yer almaktaydı. Güncel konular olarak, Müslüman basını ve Müslümanlarla alakalı Batı basınında çıkan değerlendirmeler yer almakta, siyasi konulara girilmeden daha ziyade dinî ve kültürel meselelere dikkat çekilmekteydi. Dergide siyasi konulara sınırlı bir şekilde yer verileceğini belirten Barthold (Barthold, 1912, s. 14), bu çizgisini dört sayı boyunca sürdürmüştür. Derginin diğer yazarları da bilimsel çizgilerini bozmamışlardır.

Fakat Barthold’un dergi anlayışı, İçişleri Bakanlığını ve özellikle Din İşleri Departmanını memnun etmediği görülmektedir. Müslüman basını üzerinde odaklanması ve hükümete bilgi sağlaması beklenirken, Barthold’un bunları yapmayıp hükümetin ilgisini çekmeyen ve sadece Müslümanların dikkatini çekebilecek haberleri basından aktarması rahatsızlık yaratmıştı. Din İşleri Departmanının en önemli şikâyetlerinden biri, derginin “hükümeti sistema-

tik bir şekilde Müslüman dünyasındaki olaylardan haberdar etmemesi” idi (Hayrutdinov, 1999, s. 14, 19). Derginin yayın heyetini “teorisyen Doğubilimciler” olarak adlandırarak, onların “hükümetin Müslüman siyasetinden haberdar olmadıklarını” ileri süren Dinî İşleri Departmanı (Hayrutdinov, 1999, s. 12-13) derginin gidişatını yararlı görmemiş ve *Mir İslama*’nın ana hedeflerinden uzaklaşmış olduğu ifade etmişti. 1912 yılının sonunda, Din İşleri Departmanı aynı redaktör ve yayın heyeti ile yayına devam edilemeyeceği ifade etmiştir. Kısacası, Barthold hükümet casusu (*informator*) olmayı reddettiği için redaktörlüğü sona ermişti (Hayrutdinov, 1999, s. 12).

Mir İslama dergisinin kapanışından dört yıl sonra (1917 yılında) Barthold’un İslam araştırmaları üzerinde yeni bir dergi çıkarma teşebbüsü, onun samimi araştırmacı duygularını ispatlamaktadır. İhtilalden dolayı sadece bir sayı olarak çıkmış olan *Musulmanskiy Mir* [Müslüman Dünyası] dergisinin giriş makalesinde (Barthold, 1917/1966, s. 461-468) *Mir İslama* ile alakalı kısa bilgiler mevcuttur. Bu makalesinde Barthold, 1912 yılında Rusya’da İslam dünyası ile alakalı bilimsel araştırmaların yapılacağı bir derginin çıkarılmasına karar verildiğini, fakat ilk dört sayı çıktıktan sonra bu derginin hedeflerinin değişmesiyle beraber derginin bilimsel yönünü yitirmiş olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla, yeni çıkan bu *Musulmanskiy Mir* adlı İslam araştırmaları dergisinin “siyasi amaçlardan bağımsız” bilimsel bir yayın organı olacağını ifade ederek, *Mir İslama* dergisinin ikinci döneminde siyasi bir takım amaçlara hizmet ettiğini ima etmektedir. Ayrıca, Barthold bu yeni dergiyi *Mir İslama*’nın ilk dört sayısını hazırlayan yazar kadrosuyla birlikte çıkaracağını belirtmektedir. Yazıda ayrıca derginin asıl hedeflerin önceki derginin (yani, *Mir İslama*’nın) giriş makalesinde bulunabileceğinden dolayı buna daha fazla yer ayrılmanın gerekli olmadığını belirtilmektedir. Bütün bunlar, Barthold’un İslam araştırmalarını sürdürme ve bunu dergi haline getirme isteğinin samimi olduğunu ispatlamakta, onun *Mir İslama* dergisine de samimi araştırmacı ruhu ile başladığını göstermektedir. Barthold’un dergideki araştırmalarını engelleyen siyasi etkenler, sonraki dönemde dergiye tamamen farklı bir şekil vermiştir.

D. M. Pozdneev Dönemi

Bunun sonucu olarak Ocak 1913'ten itibaren Dimitriy Matveyeviç Pozdneev⁷ derginin redaktörlüğüne getirildi ve dergide yeni bir dönem başladı. Rusya basınının *Rossiya* ve *Novoye vremya* gibi önde gelen gazeteleri, İçişleri Bakanlığının bu adımını açıkça tenkit ettiler. *Rossiya* gazetesi, bu girişimle derginin Müslümanlar için bir otorite olma ihtimalini tamamen kaybettiğini ileri sürdü. Gazete, ayrıca yeni yayın heyetinde İslam üzerinde çalışmaları olan kimsenin bulunmadığına da dikkat çekti. *Novoye vremya* gazetesi ise, *Mir İslama* dergisinin artık tarafsız rolünü yitirmiş olduğunu belirtti.

Pozdneev döneminin daha başında dergideki siyasi eğilim açıkça kendini göstermeye başlamıştı. Yeni dönemde orijinal bir yazı bulunmadığı ve yazıların Rusya Müslümanlar basınından toplanmış birer derleme olduğu görülmektedir. “Yeni” *Mir İslama*, Din İşleri Departmanında görevli müzikolog-etnograf S. G. Rıbakov⁸ tarafından “İçişleri Bakanlığının amaçları için oldukça yararlı” bir yayın olarak değerlendirmekte ve derginin “objektif” bilgiler sunduğu belirtmekteydi (Hayrutdinov, 1999, s. 14). İmzasız yazılar dışında derginin yeni döneminde S. G. Rıbakov ve N. P. Ostroumov'un⁹ yazıları görülmektedir. Dolayısıyla artık tamamen İçişleri Bakanlığına hizmet ettiği görülen bu “yeni” dergiyi siyasi bir organ olarak tanımlamak mümkündür.

Türkçe Sözlük'te “misyoner” kelimesi “bir dini, özellikle Hıristiyanlığı yaymakla görevli kimse” olarak açıklanmaktadır. Kelimenin ikinci anlamı olarak misyoner “kendini herhangi bir düşünceyi, bir ülküyü yaymaya adanmış kimse” (TDK, 2011, s. 1691) olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla misyonerlik burada çok daha geniş bir anlam kazanmaktadır.

Peki dergide doğrudan misyonerlik belirtileri (diğer bir tabirle, Rus kültürünü ve dinini yayma belirtileri) var mıdır? Öncelikle, Barthold'un redaktör-

⁷ Dimitriy Matveyeviç Pozdneev (1865-1937): Çin ve Japonya üzerinde çalışan Rus Şarkiyat âlimidir. 1889 yılında Kiev Dini Seminaryası'ndan mezun olduktan sonra (bitirme tezi konusu “I.-XV. Yüzyıllarında Orta Asya'da Hıristiyanlığın Tarihi”), St. Petersburg Üniversitesi Doğu dilleri fakültesine girdi. Üniversiteden mezun olduktan sonra Londra, Paris ve Berlin gibi merkezlere gitti. 1894 yılında bu yolculuktan döndükten sonra St. Petersburg Üniversitesinde çalışmaya başladı. 1898'de profesör unvanını aldı. Rusya Coğrafya Derneği'nin üyesiydi. Üniversitede Çin tarihi ve Doğu ülkelerinin iktisadi coğrafyası derslerini verdi. 1900-1903 yıllarında Çin'de memur olarak çalıştı. 1906'dan itibaren dört yıl Japonya'da geçirdi. Japon dili üzerinde önemli çalışmalar yaptı. 1910-1917 yıllarında Pratik Doğu Bilimleri Akademisi'nin organizatörü ve okutmanı olarak çalıştı. *Mir İslama* redaktörlüğü dönemi hakkında kaynaklarda bir bilgiye rastlanmamıştır. D. M. Pozdneev en çok Japonya ve Japon dili ile alakalı çalışmalarıyla tanınmaktadır. Pozdneev 1937'de ihtilal karşıtı faaliyetle suçlanarak tutuklandı ve idam edildi.

⁸ S. G. Rıbakov (1867-1921): Rus müzikolog ve etnograf. 1913 yılından itibaren Dini İşleri Şubesinde göreve başladı (Hayrutdinov, 1999, s. 7). Pozdneev döneminde *Mir İslama* dergisine yazılar yazdı.

⁹ Nikolay Petroviç Ostroumov (1846-1930): Rus misyoneri ve Doğubilimcisidir. 1866-1870 yıllar arası Kazan Dini Akademisi'nde (*Kazanskaya Duhovnaya Akademiya*) eğitim gördü. N. İ. İlminski'yin talebesidir. Akademide Türkçe, Arapça ve İslam konularında dersler okudu. Ostroumov, 1883-1917 yılları arasında *Türkistan Vilayeti'nin Geziti* ni (Taşkent) yönetti. Gazetede Türkistanlı bazı yazarların makale yazmalarını sağladı (bkz. Kanlıdere, 2013b).

lük dönemi dergi için araştırma devri olarak tanımlanabilir. Sonraki dönemde ise birçok yazıda N. P. Ostroumov'un ismi ile karşılaşılmaktadır. Rus misyoneri ve araştırmacısı olarak tanınan bu simanın görüşlerine özellikle eğitim konusundaki makalelerde rastlanmaktadır. Aslında Barthold'un döneminde de Ostroumov'un katıldığı faaliyetlerle (Rus askerlerine Müslümanlar hakkında dersler vermesiyle) alakalı kısa bir yazı yer almaktadır (*Mir İslama*, 1912, s. 289). Ancak Pozdneev'in döneminde onun görüşlerine oldukça fazla yer ayrıldığı görülmektedir. Misyoner olarak tanınan bu araştırmacının görüşlerinin ne derecede tarafsız olabileceği tartışılır.

Pozdneev döneminde yayınlanan beşinci sayıda XIX. ve XX. yüzyıllarda Rusya Müslümanlarının eğitim hareketiyle alakalı N.P. Ostroumov'un bir yazısı yer almaktadır. Bu yazıda Ostroumov, İsmail Gaspıralı ile Nikolay İvanoviç İlminskiy¹⁰ arasında paralellikler kurmaktadır. Her iki zâtın faaliyetlerini karşılaştıran Ostroumov, İlminskiy'nin *dili* Hıristiyan düşüncelerini yaymak için, Gaspıralı'nın ise asimilasyonu durdurmak için kullandığını söylemekte ve dolayısıyla Gaspıralı'nın da aslında bir *misyoner* olduğunu ifade etmektedir (Ostroumov, 1913, s. 316-319). Bu gibi ilginç açıklamalar aynı zamanda Rusya Müslümanlarını etkileme çabasını da içerebilir. Diğer yandan Rusya hükümeti için bir uyarı olarak da değerlendirilebilir.

Doğrudan misyoner faaliyeti göstermemekle beraber, *Mir İslama* Pozdneev döneminde Rusya hükümeti için uygun bakış açılarını vurgulamaya ve sunmaya çalışmıştır. Bunun yanı sıra dergide Rusya Müslümanların mevcut eğitim durumunun kötülenmesi ve ceditçi-kadimci tartışmalarına oldukça fazla yer ayrılmış olması dikkat çekmektedir. Kısaca, *Mir İslama* dergisi Pozdneev döneminde doğrudan Rusya kültürünü yaymakla meşgul olmasa da, Müslümanlığın kötülenmesini ve Rusya Müslümanlarının birbirine karşı kışkırtmasını ana yöntemleri arasında kullanmaktadır. Fakat bu kötüleme de örtülü bir şekilde yapılmakta ve sanki bütün bu bilgiler "objektif" olarak derlenmiş gibi sunulmaktadır.

Ancak bu konuda mantığı bozan bir gerçek de mevcuttur. Pozdneev dönemindeki bazı yazılarda Rusya Müslümanlarının muhafazakâr kesiminin desteklenmekte olduğu hissedilmektedir. Dergide özellikle, tanınmış reformist din âlimi Musa Carullah Bigi karşıtlığı görülmektedir. Onunla alakalı

¹⁰ Nikolay İvanoviç İlminskiy (1822-1891): Rus Şarkiyatçısı ve Ortodoks misyoneridir. Kazan İmparatorluk Üniversitesi'nde hocalık yaptı. Ana hedefi Rusya İmparatorluğundaki halkları Ruslaştırmaktı. Hıristiyanlaştırma çalışmalarıyla beraber dil politikası da yürüttü. Türkçe ve Arapça bilen İlminskiy, Türk şive ve lehçelerini birbirinden yapay olarak farklılaştırarak uzaklaştırmayı hedefledi. Bunun yanı sıra Türk halklarının kullandıkları Arap alfabesini Kiril harfleriyle değiştirmeyi planladı. Bu harflerin değişmesi ortak ve anlaşılır yazı dilinin bozulmasına ve Türk halklarının birbirinden ve dolayısıyla diğer Müslüman Türk topluluklarından uzaklaştırmaya yaralı ve bu halkların Hıristiyanlaştırmasını kolaylaştırmalıydı. Hıristiyanlaştırma sürecinde Rus kültürü öne alındığından dolayı İlminskiy, beklediği kadar başarılı olamadı. İlminskiy'nin metodu Sovyet Rusya tarafından da uygulandı.

yazılarda muhafazakâr kesiminin (kadimcilerin) fikirlerini temsil eden *Din ve Maişet* dergisinin yaklaşım tarzını tasvip eden bir görüntü ortaya çıkmaktadır. Müslüman okuyucuları İslam'a şüpheyle bakmaya davet eden bir derginin Rusya Müslümanları arasında en mutaassıp bir grupla yakınlaşması pek mantıklı görünmemektedir. Fakat kadimcilerin Çarlık hükümetine yardım ettiği ve ceditçiler hakkında raporlar hazırladığı bilinmektedir. Diğer yandan Rusya mutaassıp kesiminden değil, asıl yenilikçi ve milli duygular besleyen Rusya Müslümanlarından korkmuyor muydu? Rusya hükümetini asıl korkutan Rusya Müslümanlarının terakkipverer (ceditçi) hareketleriydi.¹¹ Bu gerçekten dolayı da dergiyi doğrudan *misyoner bir dergi* olarak tanımlamak doğru olmaz, çünkü hükümetin ceditçileri tehlikeli bulduğunu ve kadimcilerle işbirliğine bile hazır olduğunu Ortodoks misyonerleri kabul etmemekteydi. Dolayısıyla derginin ana amaçları Müslümanlar arasındaki hareketleri ve fikirleri takip etme, tartışmalarını vurgulayarak Rusya Müslümanlarının milli gelişmelerini önleme ve Müslümanları İslam'dan soğutarak Rus kültürüne çekme şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bütün bunlar için "misyonerlik" kelimesi kullanılsa da, Pozdneev döneminde derginin tarafgir bir yaklaşıma sahip olduğu ve Müslümanları karalamak için çaba sarf ettiği görülmektedir.¹²

Toparlayacak olursak, *Mir İslama* dergisini ilk defa çıkarma fikri bir misyoner tarafından ortaya konmuş olmasına ve Müslümanlarla örtülü bir şekilde mücadele edecek bir dergi olarak planlanmasına rağmen (Hayrutdinov, 1999, s. 5) 1912 yılında St. Petersburg'ta çıkan *Mir İslama* dergisi doğrudan misyoner faaliyetine bağlı İslam karşıtı bir dergi olarak değerlendirilemez. Dergi, daha çok Rusya için çalışan siyasi bir yayın organı olarak tanımlanabilir. V.V. Barthold ile bilimsel araştırmalara yönelen bu derginin, D.M. Pozdneev'in başına geçtiği ikinci dönemde misyonerlik ve siyasi gayelere hizmet ettiği görülmektedir. Bu hâliyle derginin bilimsellik ile Rusya'nın siyasi gayeleri arasında kalmış olduğu söylenebilir.

¹¹ 1910 yılında *Mir İslama* dergisinin çıkarılmasının kararlaştırıldığı toplantıda Müslüman dünyasının sürekli, sistematik ve geniş çaplı olarak araştırılması gerektiği belirtilmekte, bunun için Müslüman basınının yakından izlenmesi tavsiye edilmekteydi. Bu basının "kendine özgü" akımlara sahip olduğu belirtilerek bu akımlarının bilinmemesi durumunda, devlet çıkarları ve hükümet faaliyetlerinin "son derece olumsuz etkileneceği" ifade edilmekteydi. Bu belgelerden de anlaşılacağı üzere, Rusya hükümeti ülkedeki Müslüman hareketlerinden kaygı duymaktaydı: "Совещание (...) признало необходимым гарантировать «постоянное, систематическое и широкое изучение мусульманского мира путем наблюдения за его прессой, имеющей свои, совершенно своеобразные течения, незнание коих может чрезвычайно неблагоприятно отразится на интересах государства и деятельности правительства.» Bkz. Hayrutdinov, 1999, s. 9.

¹² Okulların ve kadınlarının durumu açısından Müslümanlar "geri" olarak gösterilmektedir.

Samyete, U. ve Kanlıdere, A. (2014). [Extended Abstract] *Journal Mir Islama (1912-1914): Two faces of Islamic studies in Russia. Turkish Journal of Sociology*, 2014/2, 3/29, pp.451-454

EXTENDED ABSTRACT

Journal *Mir Islama* (1912-1914): Two Faces of Islamic Studies in Russia

Une Samyete*, Ahmet Kanlıdere**

At the end of the 19th and in the beginning of the 20th century the awakening of the national identity among the Muslims of Russia may be observed. This awakening was mainly caused by the impact of spreading of the European culture into the Muslim society through interaction with Russian culture. Comparing themselves to the other European nations, the Muslims of Russia realized the presence of the gap and started the renewal by reforming their education into the *usûl-i cedîd* (new method). With Crimean Tatar intellectual İsmail Gaspıralı, the ideas of unity started to spread among the Muslims. Moreover, at this stage the Muslims of Russia started political action by organizing congresses and sending their representatives to the Russian Duma by 1906.

All these actions were perceived as a danger by the Russian Imperial government. Russian Orthodox Church denied the possibility of accepting the Muslims as the equal counterparts of the Russian Orthodox citizens. However, the attempts of Christianization and Russification among the Muslims did not give the expected outcome. Thus, the intense need of getting to know the “foe” emerged. We may divide the Russian Islamic studies into two currents, the first being the missionary school of Islamic studies presented by the names as M. A. Miropiev and N. P. Ostroumov; and the second being the secular school led by scholars such as V. von Rosen, V. V. Barthold, A. E. Schmidt and others.

The subject of our research, *Mir Islama* (Muslim World) could be seen as the journal just in between of these two schools of Islamic studies in Russia. We cannot define the journal as missionary though, since in some cases the journal advocates the conservative and fanatic layer of the Muslim community (*kadimciler*) which was not the strategy preferred by the Orthodox Church, however we can also hardly call it an academic journal as the scholarly work of Barthold in the journal was interrupted in the second year of its publication.

The first idea of releasing a journal with a name of *Mir Islama* was brought up in Kazan in 1907 by a missionary M. A. Mashanov. He expressed the

* Master Student, Marmara University Institute of Turkic Studies Department of Turkish History, u.samyete@gmail.com.

** Prof. Dr., Marmara University Faculty of Arts and Sciences Department of History, ahkanlıdere@hotmail.com.

necessity of the anti-Muslim journal that would use academic research to persuade the Muslims that Islam was a defective religion. This journal would conceal its missionary identity in order to attract the Muslim readers. Even though the idea of Mashanov was approved, his version of *Mir Islama* did not see the daylight.

The idea of issuing *Mir Islama* occurred in 1910 in St. Petersburg, at the meeting of the Ministry of Interior together with the representatives of the Synod and the Ministry of Education. The main goal of this journal was to investigate the Muslim world by tracking the Muslim press. The idea was implemented by the Imperial Society of Oriental Studies. Being a well-known scholar on Islam and Turks, V. V. Barthold was invited to be the editor of the journal. The journal began its issues in 1912. However, Barthold had set the scholarly goals for the journal which did not please the Ministry of Interior and this led to the change of editor of the journal in 1913. The new editor D. M. Pozdneev and his team were not quite connected to the Islamic studies and were there to comply with the orders of the Ministry.

The period of the editorship of Barthold may be called the *academic* period of the journal. The four issues of the journal released in 1912 presented mostly the academic articles and the team of the writers presented the well-known researchers of the field at the time such as A.E. Schmidt, A. Samoylovich, I. Krachkovski and others. In this period, journal stuck with the historic and cultural questions leaving aside the political subjects. The sincerity of the Barthold's wish to release an academic journal on Islamic studies may be also seen from his further attempts to release one. In 1917, Barthold initiated another journal called *Musulmasnkiy Mir* (The Muslim World) under the Russian Academy of Science in 1917. This journal had almost the same team of writers and was presented by the editor as the academic journal free of the political goals. However, it had to be ceased after its first issue due to the October Revolution.

After the change of the editor in 1913, D.M. Pozdneev changed the journal completely complying with the goals of the Ministry of Interior. Thus, the political aims were to become of the key importance in the journal. Already in the first issue of the journal political streams like Pan-Islamism and Pan-Turkism were touched. The journal slowly lost its academic significance and started to become more of a report to the Ministry. On the other hand, we must not forget that the journal was seen by the Russian government as the journal spreading the Russian culture as we may understand that from the very first page of *Mir Islama* in 1912 where the congratulation message of the Tsar's wife Alexandra takes place. The message is clearly expressing the view of the government seeing the journal as a possibility to "spread Russian culture

and progress” to the Eastern nations.

We may observe this indirect attempt in the journal in 1913 as the journal seems to be trying to affect and also to divide the Russian Muslim community with its writings. The interesting point is that the journal is indirectly showing the support to the conservative Muslims of the Empire. This again indicates to the Muslim intellectuals and reformists and their movements being seen as a great danger to the Empire than the Islam itself.

Despite its short period of existence, *Mir Islama* went through two very different phases. First of them being an attempt of the first Russian scientific Islamic studies journal and the second serving for the political purposes of the Empire. We may both find the scholarly interests of Barthold and the issues of the Muslims of Russia that interested the Russian government. Thus, the journal being a rich source for research may be seen as a publication trapped between the academic and political ambitions.

Keywords: *Mir Islama*, V. V. Barthold, the Muslims of Russia, Islamic Studies in Russia, D. M. Pozdneev

Kaynakça | References

- Ot soveta (1912). *Mir İslama*, I/1 iç kapak.
- Taşkentskoye otdeleniye İmperatorskavo Obşçestva Vostokovedeniya (1912). *Mir İslama*, I/2 s. 289.
- Velidî, A. Z. (Haziran 1913). Profesör Barthold bizim aramızda bulunması mü-nasebeti ile. *Vakit*.
- Barthold, V. V. (1917/1966) Ot redaktsii 'jurnala *Musulmanskiy mir*'. *Akademik V.V. Barthold: Soçineniya*, VI, s. 467-468.
- Barthold, V. V. (1912), Ot redaktsii, *Mir İslama*, I/1 s. 1-15.
- Batunsky, M. (2003). *Rossiya i İslam*, 2003a, c. 2; 2003b, c. 3.
- Hayrutdinov, R. (1999). *Mir İslama: İz İstoriyi Sozdaniya Jurnalı. Mir İslama* (Kazan), I/2 s. 5-20.
- İshaki, A. (Haziran 1931). Geziteçilik işinde yigirmi biş yıl. *Yaña Millî Yul*, III/6 s. 5-6.
- Kanlıdere, A. (2013a). Kuzey Türklerinde uyanış ve reform. *XIX. Yüzyıl Türk Tarihi*, A. Kanlıdere (ed.), Eskişehir, 2013, s. 3-26.
- Kanlıdere, A. (2013b). Türkistan'da çarlık yönetimi ve etkileri. *XIX. Yüzyıl Türk Tarihi*, A. Kanlıdere (ed.), Eskişehir, s.166-193.
- Ostroumov, N. (1913) K istorii musulmanskavo obrazovatelnavo dvijeniya v Ros-sii v XIX. i XX. ctoletiyah. *Mir İslama*, II/5 s. 302-326.
- Samyete, U. (2015). *Bilimsellik ve misyonerlik arasında: Rusya'da "Mir İslama" dergisi (1912-1914)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, **İstanbul**: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü Genel Türk Tarihi Bilim Dalı (Danışman: Prof. Dr. Ahmet Kanlıdere).